

TANRI KENDİ DOĞASININ NEDENİ OLABİLİR Mİ?

CAN GOD BE THE CAUSE OF HIS OWN NATURE?

William L. Rowe

Çev. İsmail ŞİMŞEK
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
Din Felsefesi Bilim Dalı
Ağrı-Türkiye
i.simsek@agri.edu.tr

Atıf gösterme: Şimşek, İ (2017). Tanrı Kendi Doğasının Nedeni Olabilir mi? *Universal Journal of Theology* 2 (4), 311-321.

Geliş Tarihi: 21 Kasım 2017
Değerlendirme Tarihi: 21 Kasım 2017
Kabul Tarihi: 20 Aralık 2017

Not: Bu makale “Can God Be Free?” (Oxford University Press, 2006) adlı kitabının 151-166 sayfaları arasında yer alan “Can God Be the Cause of His Own Nature?” adlı 7. bölümün tercümesidir.

© 2017 UJTE
E-ISSN: 2548-0952
Tüm hakları saklıdır.

Tanrı'nın (mutlak mükemmel varlık) ve en iyi yaratılabilir bir dünyanın var olduğunu varsayarsak onun, ne dünyayı ne de en iyi yaratılabilir bir dünyadan daha az iyi olan bir dünyayı özgür bir şekilde yarattığı sonucuna varırız. Aslında Tanrı, yaratılabilir dünyaların en iyisini bir zorunluluk gereği yarattığı için kendisine bunu gerçekleştirmesi nedeniyle şükür ve övgü için hiçbir temel bulamayız. Onun varlığı ve en iyi yaratılabilir dünyanın var olduğu göz önüne alındığında mutlak kudret sahibi, her şeyi bilen ve mükemmel iyi olan Tanrı'nın doğası en iyi dünyayı yaratmasını zorunlu kılar. Gerçekleştirebileceği en iyiden- en iyi dünyayı yaratma- daha az iyi olanı yapma onun mükemmel bir varlık olmasıyla tutarsız olacaktır. Ancak Tanrı, mükemmel doğaya sahip olduğu için nedensel olarak ya sorumluydu? Şayet Tanrı doğasını yaratır ve onu yaratması nedeniyle nedensel olarak doğasından sorumlu olursa bu durumda ne olur? Eğer böyle bir düşünce doğruysa bu, sorunumuz açısından bir çıkış yolu sağlayabilir. Öteden beri biz, hiçbir varlığın sahip olduğu doğadan dolayı sorumlu olmadığını, veya sorumlu olabilir, varsayıyoruz. Bu varsayımın doğru olduğu kabul edildiğinde, Tanrı'nın (mutlak mükemmel) doğaya sahip olmasının mantıksal sonucu, yapmış olduğu şeyin - örneğin mümkün en iyi dünyayı yaratması- yani onun sorumlu olduğu mutlak mükemmel bir varlık olarak doğasından daha fazla sorumlu olduğu şeyin artık Tanrı'nın kararına bağlı olmadığıdır. Fakat bizim varsayımımıza karşı Thomas Morris Tanrı'nın doğasını yarattığını ve bu nedenle doğasından nedensel olarak sorumlu olduğunu ileri sürmektedir.¹ Şimdilik Tanrı'nın doğasından sorumlu olduğu konusunda Morris'in haklı olduğunu varsayalım. Bu durumda

¹Thomas V. Morris, *Anselmian Explorations* (Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 1987), Bölüm 9.

doğasından sorumlu olduğu için Tanrı, doğasının gerektirdiği şeylerden de sorumlu olabilir. Kısacası en iyi dünyayı yaratmasından Tanrı sorumlu olabilir. Öyleyse Tanrı'nın sahip olduğu doğasından sorumlu olup olmadığı önemli bir mesele olarak görünmektedir.

Tabii ki "bir şahsın doğası" ifadesinin geniş anlamında kişi, doğasından veya en azından onun bir kısmından sorumlu olabilir. Yabancılar doğal olarak dostça tavır sergileyen bir kimse onlara dostça davranmak için 'doğasını' geliştirmede önemli bir rol oynayabilir ve bu nedenle diğerlerine dostça davranmak için 'doğasına' bazı sorumluluklar yükleyebilir. Fakat öyle görünüyor ki hiç kimse, örneğin bir insan, varlığındaki temel özelliğinden dolayı sorumlu değildir. Genel olarak bu şekilde düşünüldüğünde Tanrı bile esas doğası - onun her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak iyi olması- sebebiyle nedensel olarak sorumlu değildir. Elbette var olması durumunda Tanrı, insanlardan farklı olarak doğasını önceki varlıklardan kalıtım yoluyla elde etmez. Çünkü o, ebedidir ve diğer tanrılar tarafından meydana getirilmemiştir. Ebedi olduğu için yaratılmamış bu varlık, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak iyidir. Bu özellikler onun zati niteliklerini oluşturmaktadır.² Dolayısıyla Tanrı dâhil hiç kimsenin doğasını oluşturan zati niteliklerinden dolayı nedensel olarak sorumlu olamayacağı ortadadır. Bununla birlikte Thomas Morris, bu düşünce karşısında Tanrı'nın yaratmasıyla ilgili olarak mantıksal veya metafiziksel açıdan itiraz edilebilir hiçbir şeyin olmadığını ve kendi temel doğasından dolayı nedensel olarak sorumlu olduğunu ileri sürmektedir. Diğer taraftan yine de Tanrı'nın kendi kendisinin nedeni olduğunu iddia etmek zorunda kalmaktan kaçınmak istemektedir. Kendisinin ifade ettiği şekliyle 'kendi kendisinin nedeni olma ve varlığı kendi zatından olma düşüncesi adeta anlamsız, tutarsız veya kötü olarak nitelendirilmektedir.'³ Sonsuz olduğu için Tanrı'nın kendi kendisinin nedeni olduğunu düşünmek anlamsız olmasına rağmen -kaldı ki bu anlamsız veya saçma değildir- Morris'in burada kastettiği şey, Tanrı'nın; (1) âlim-i mutlak, kadir-i mutlak ve mükemmel iyilik gibi bazı niteliklere ve (2) bu niteliklere de sonsuza kadar sahip olmaya neden olabileceğini kabul etmektir.

Morris'in tanrısal nedensellik düşüncesi, bir sebebin geçici olarak sonucundan önce zorunlu olmadığı neden-sonuç ilişkisi örneği biçiminde düşünmek anlamında yardımcı olabilir. Zira eğer bir sebebin geçici olarak sonucundan önce zorunlu olmadığı düşüncesini kabul edersek Morris'in, Tanrı'nın var olduğu ancak doğasının olmadığı bir zaman olmamasına rağmen Tanrı'nın doğasının nedeni olabileceği iddiasının önemli dayanaklarından birini ortadan kaldırmış olacağız. Ortaçağ filozofları arasında dünyanın ebedi veya başlangıcının olup olmadığıyla ilgili canlı bir tartışma vardı. Aquinas, dünyanın bir başlangıcının olduğuyla ilgili felsefi kanıtların tam olarak ikna edici olmadığını düşünen bu filozoflar arasındaydı. Elbette ki o, hristiyan bir filozof olarak Tanrı'nın bu gerçeği bize bildirdiğine inandığından dünyanın bir başlangıcının olduğunu kabul ediyordu. Bu nedenle onun için dünyanın bir başlangıcının olması bir inanç doğrusuydu. Onun kastettiği dünyanın bir başlangıca sahip olmasının tam olarak gerçek bir nedene dayanmadığıydı. Çünkü onun düşüncesinde akıl, tek başına dünyanın bir başlangıca sahip olduğunu ispatlayamamıştır. Yine de Aquinas aklın tek başına dünyanın Tanrı tarafından var edildiğini ispatlayabileceğine inandı - ve o, dünyanın asla bir başlangıca sahip olmaması gerektiği bir durum olsa bile bunun böyle olduğuna ve böyle olacağına inanmıştı. Dolayısıyla Aquinas, diğer bir kısım filozofların yanı sıra sonsuz bir nedenin sonsuz bir sonuca sahip olabileceğinin mümkün olduğunu düşünüyordu. Dahası bu Orta Çağ düşünürleri zihinlerinde bulunan sebep-sonuç ilişkisine dair varsayımsal örnekler verdiler. İşte Orta Çağın en önemli örneklerinden birisi buradadır. Sahilde yürürken kumun üstünde duran çok büyük bir taş rastladığımızı varsayalım. Taşı hafifçe hareket ettirdiğimizde taşın üzerinde durduğu kumda bir iz gözlemleriz. Eğer kumdaki iz neden olan şeyi biri sorsaydı makul olan cevap, o yerde uzanan büyük, ağır bir taş olurdu. Bu cevabı kabul ettiğimizde, hem kumlarıyla birlikte sahilin hem de

² Aslında bu nitelikler doğasının yalnızca bir parçasını oluşturur. Ayrıca ebedi, her yerde hazır ve nazır, değişmeyen olma teizmin Tanrı'sı için temel nitelikler arasındadır.

³ Morris, *Anselmian Explorations*, 174.

büyük, ağır taşın sonsuz olarak aynı yerde olduğunu düşünseydik ne söyleyebilirdik? Taşın kumdaki ize ebedi olarak neden olduğunu söyleyeceğimizi zannetmiyorum. Taş ve izin asla olmadığı bir zaman olduğu halde kumlu sahilde belirli noktada şu an olmadığını söyleyebiliriz. Bu gibi örneklerle Orta Çağ filozofları, sonsuz bir cismin asla başlangıcının olmadığı anlamında, kendisinin sonsuz olduğu bir sonucun nedeni olabileceğine inanmaya başladı.

Kumdaki iz örneği Morris'in doğasının nedeni olan Tanrı hakkındaki iddialarını anlamamız noktasında faydalı olduğu kadar iki örnek arasında bazı önemli farklılıklar da var. Kumdaki iz örneğinde taşa bir şeyin (taşın) sonsuza dek başka bir şeyde (kumda) bir etkisine (ize) neden olduğu söylenir. Dahası, kumlu sahil olmasa bile taşın var olması mümkündür. Morris'in önerisinde muhtemelen Tanrı olmaksızın onun bir şeyin (doğasının) nedeni olduğu söylenmektedir. Bize göre herhangi bir varlık için var olmaksızın bir şeyin (doğasının) nedeni olma imkânsızdır. Bu nedenle Tanrı'nın doğasından nedensel olarak sorumlu olması mümkün değildir. Gerçekten de (tekrar vurgulamak için) Tanrı'nın doğası, var olması için sahip olması gereken zati niteliklerden oluştuğundan onun sahip olduğu nitelikler için nedensel olarak bu sıfatlardan sorumlu olduğu önerisi anlamsız görünmektedir. Morris bu itiraza, Tanrı'nın zorunlu varlık olduğu ve bu nedenle daima zati niteliklere sahip olması gerektiğini belirterek cevap verir. Bu yüzden doğası olmadan Tanrı'nın var olabileceğini, daha sonra da doğasını oluşturan niteliklere (mutlak iyi, her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen) ve onlara sahip olmasına neden olduğunu düşünmemeliyiz. Yine de Morris Tanrı'nın, ancak doğası da var olduğunda var olabilmesinin Tanrı'nın doğasından nedensel olarak sorumlu olmasını engellemediğini ileri sürer. O, tam olarak her zaman bu niteliklerden ve sahip olduğu zorunlu şeylerden sorumludur. Morris bunu şu şekilde belirtmektedir: 'Görünüşe göre, Tanrı'nın doğasını yaratması konusunda mantıklı veya metafizik açıdan itiraz edilebilir sakıncalı bir şey yoktur.⁴ Bununla birlikte o, daha sonra düşüncesiyle ilgili olarak aşağıdaki itirazı gündeme getirir: Ancak dolaylı olarak belirgin bir şekilde söylenen şey, Tanrı doğasını yaratır ve doğasının varoluşu mantıksal olarak kendi varoluşu için yeterliyse bu durumda Tanrı, kendi kendisini yaratır mı?⁵ Kanaatimce Morris, (bildiği gibi) Tanrı'nın kendisini yaratmasının veya nedensel olarak ondan sorumlu olabilmesinin akla yatkın olmadığı eleştirisini ciddiye alır. (Yukarıda belirttiğimiz gibi birçok filozof bir şeyin kendi kendisinin varoluş nedeni olabileceğini varsaymanın basit bir şekilde tutarsız olduğunu kabul eder). Ögleyse Tanrı da dâhil olmak üzere hiçbir şeyin kendi varoluş nedeni olamayacağı noktasında Morris ile aynı görüşte olduğumuzu varsayalım. Bu durumda Morris, şayet Tanrı zati niteliklerinden nedensel olarak sorumluyorsa kendi kendisini yarattığı için varoluşundan nedensel olarak sorumlu olduğu itirazını nasıl ret edecektir? İşte onun cevabı.

Tanrı doğasıyla mantıksal bir bağımlılık ilişkisi içindedir (her ikisiyle ilişkili katı zorunluluğunun önemsiz bir sonucu). Doğası onunla nedensel bir bağımlılık ilişkisi içindedir. Buradan Tanrı'nın tamamen kendi kendisiyle nedensel bir bağımlılık ilişkisi içerisinde olduğu sonucu çıkmaz. Mantıksal bağımlılık ilişkileri her zaman geçişlidir. Sürekli nedensel bağımlılık ilişkileri de daima geçişlidir. Fakat bu iki ilişkide geçişliliğin her zaman geçerli olduğunu düşünmek için hiçbir neden yoktur. Tanrı bazı bekârlar yaratırsa bu bekârların varlığı, mantıksal olarak evli olmayan bazı erkeklerin varlığı için yeterlidir. Bu, Tanrı'nın evli olmayan bazı insanlar yarattığı sonucunu doğurur. Fakat nedensel ve mantıksal bağımlılık ilişkileri boyunca gördüğümüz geçişlilik ancak evlenmemiş adamın bekâr olarak bir ve aynı kişi olması durumunda geçerlidir. İlahi basitlik öğretisi doğru olmadığı sürece Tanrı doğası ile özdeş değildir. İlahi basitlik öğretisini reddettiğimden Tanrı'nın doğasının nedensel olarak Tanrı'ya bağımlı olduğu ve Tanrı'nın mantıksal olarak doğasına bağlı olduğu çıkarımını da reddedeceğim, dolayısıyla buradan çıkan sonuç nedensel olarak Tanrı'nın kendi kendisine

⁴Morris, *Anselmian Explorations*, 176.

⁵ Aynı yer.

*bağlı olduğudur. Dolayısıyla Tanrı'nın kendinden farklı her şeyin mutlak yaratıcısı olduğu düşüncesi Tanrı'nın kendi kendine yaratıldığını ya da kendini yarattığını gerektirmez.*⁶

Morris'in itirazı şu şekilde değerlendirilebilir:

Tanrı bir bekâr yaratmıştır.

Evlenmemiş bir insanın varlığı mantıksal olarak bir bekârın varlığına bağlıdır.

Öyleyse,

Tanrı evlenmemiş bir insan yaratmıştır.

Morris, burada geçişin geçerliliğini koruması için sonuçta atıfta bulunduğu evlenmemiş insanın birinci öncülde yer alan bekârla bir ve aynı kişi olması gerektiğini belirtmektedir. Benzer şekilde aşağıdaki kanıtın geçerli olmasını ileri sürmektedir:

Tanrı'nın doğası nedensel olarak Tanrı'ya bağımlıdır.

Tanrı, mantıksal olarak kendi doğasına bağımlıdır.

Bu nedenle,

Tanrı nedensel olarak Tanrı'ya bağımlıdır.

Tanrı'nın doğası sadece Tanrı olmalıdır. Fakat Morris ilahi basitlik öğretisini reddettiği için bu sonucu kabul etmez. "İlahi basitlik öğretisini kabul etmediğim için doğasından meydana gelen şeylerin Tanrı'ya ve Tanrı'nın da mantıksal olarak doğasına bağlı olduğu çıkarımını reddedebilirim; bu, Tanrı'nın nedensel olarak kendisine bağlı olduğunu ortaya çıkarır."⁷

Bana göre ilahi basitlik öğretisine başvurmadan başka Tanrı'nın doğasıyla aynı olduğu sonucunu elde etmek için yukarıdaki kanıtı yeniden yapılandırmanın daha basit bir yolu vardır. Şayet ikinci önermedeki 'mantıksal' ifadesinin yerine yeniden daha zayıf bir şekilde 'nedensel olarak' kelimesini yerleştirirsek sonuçta elde edilen kanıt, 'varlığın nedensel olarak bağımlılığı' geçişli bir ilişki olması koşuluyla geçerliliğe sahip olacaktır.⁸ Fakat Morris, Tanrı'nın nedensel olarak doğasına bağımlı olduğu iddiasını kabul etmeyecektir. Alternatif olarak biri, 'X'in Y'ye mantıksal olarak bağımlı olmasının X'in nedensel olarak Y'ye bağımlı olduğu anlamına geldiğini ileri sürebilir. Ancak 'mantıksal olarak anlamına gelme', 'nedensel olarak anlamına gelme'den daha güçlü bir ilişki olmasına rağmen mantıksal olarak anlamına gelme, nedensel olarak anlamına gelmeyi gerektirmez. Özetle bu çalışmadan Morris'in, önermelerden Tanrı'nın doğasının kendisiyle nedensel bağımlılık ilişkisinde olmasının, kendisiyle nedensel bağımlılık ilişkisinde olmasını gerektirdiği sonucunu zorunlu kılmadığını başarılı bir şekilde ortaya koyduğu sonucunu çıkarıyorum.

Morris ile Tanrı'nın doğasından nedensel olarak sorumlu olabileceği konusunda hemfikir olmadan önce (onun zorunlu olarak mutlak mükemmel olması, kadir-i mutlak ve âlim-i mutlak olması) kum örneğindeki taş izi ile Tanrı'nın kendi tabiatının nedeni olması arasında bir başka farklılığa dikkat etmemiz gerekir. Daha önce de gördüğümüz gibi bir şeyin (taş) sonsuz olarak başka bir şeyde (kum) bir sonuca (ize) neden olduğu söylenir; oysa Tanrı'nın kendi tabiatına neden olması durumunda onun sonsuza kadar başka bir şeye değil kendi içinde bir sonuca neden olduğu söylenir-yani doğasını oluşturan niteliklere zorunlu olarak sahip olması ve sonsuzluğu gibi. Şimdi şu soruyu sordüğümüzü varsayalım: Taş niçin kumdaki ize sonsuz olarak neden olmuştur? Burada taşın sahip

⁶ Morris, *Anselmian Explorations*, 176.

⁷ Aynı yer.

⁸ Bir R bağıntısı, A'nın R'den B'ye ve B'nin R'den C'ye kadar geçişli bir ilişkiye sahip olması durumunda mantıksal olarak A'nın R'den C'ye kadar geçişli bir ilişkiye sahip olduğu sonucunu çıkarır.

olduğu nitelik açısından bir cevap var gibi görünüyor- bu nitelik her zaman sadece kumun olduğu yerde bulunmuştur. Taşın o niteliğe sahip olması nedeniyle sonsuza kadar kumdaki ize neden olma niteliğine sahip olduğunu açıklayabiliriz.⁹ Fakat Tanrı hangi şey nedeniyle doğasını oluşturan niteliklere sonsuz olarak sahip olmaya neden olmuştur? sorusunu sordüğümüzda, bunu açıklamak için başka bir tanrısal nitelik bulunmuyor gibi görünmektedir. Dolayısıyla bizim kumdaki taş/iz örneğimiz ile Tanrı/doğası örneği arasında bir fark meydana çıkar. Dahası bu farklılık, Morris'in Tanrı'nın tüm tanrısal niteliklerinin nedeni olduğu düşüncesinde bir sorun oluşturabilir. Çünkü Tanrı'nın artık tabiatını oluşturan niteliklere sahip olmasının nedeni olmadığı görünmektedir. Bununla birlikte burada bile bir kimse, Tanrı'nın tabiatını oluşturan niteliklere sahip olmasının nedeni olarak zorunlu bir şekilde mutlak mükemmel olmasını irade etmesi şeklinde açıklama ileri sürebilir. O zaman şunu soralım: Hangi şey nedeniyle zorunlu bir şekilde Tanrı, kendi kendisinin mutlak mükemmel olma istencine sahip olmuştur? Burada bir ikilemle karşılaşırız: Eğer hiçbir şeyden ötürü yani Tanrı zorunlu bir şekilde kendisinin mükemmel olmasını irade etmekle mükelleftir diyorsak, o zaman, Tanrı'nın hem tanrısal niteliklerinin nedeni olduğu hem de bu niteliklere sahip olmanın nedeni olduğu doğru değildir. Çünkü tanrısal niteliklerden biri Tanrı'nın sahip olduğu bir niteliktir ancak Tanrı, o niteliğe sahip olmanın nedeni değildir. Yani, Morris'in karşı karşıya kaldığı ikilem şu şekilde gözüküyor: Tanrı, ya kendisi sahip olmak için nedeni olmadığı bir niteliğe sahiptir ya da Tanrı'nın sahip olmak için nedeni olması gereken geriye doğru giden sonsuz nitelikler vardır.¹⁰ Belki de Morris bu ikilemin ikincisini kabul edecek ve geriye doğru gitmeyi kendi düşüncesi açısından sakıncasız görecektir. Böylece aşağıda yer aldığı şekliyle geriye doğru giden sonsuz seriye sahip olurduk.

Tanrı, kendisinin P niteliğine sahip olmasına neden olur (kendi varlığının mükemmel olmasını zorunlu bir şekilde istemek suretiyle)

Tanrı, kendisinin P1 niteliğine sahip olmasına neden olur (kendisinin P niteliğine sahip olmasına neden olmak suretiyle)

Tanrı, kendisinin P2 niteliğine sahip olmasına neden olur (kendisinin P1 niteliğine sahip olmasına neden olmak suretiyle)

Tanrı, kendisinin P3 niteliğine sahip olmasına neden olur (kendisinin P2 niteliğine sahip olmasına neden olmak suretiyle) vs. vs...

Az önce bahsedilen türden bir geriye doğru neden-sonuç ilişkisinin yararlı veya kısır bir döngü olup olmadığını belirlemek basit bir mesele değildir. Ancak Morris'in bu konuyla ilgili olarak ileri sürmüş olduğu -Tanrı'nın yaratıcı olarak niteliklerinin varoluşundan, bağıntılardan, matematiksel doğrulardan, mantıksal doğrulardan, zorunlu durumlardan, olası durumlardan sorumlu olduğunu vb- her şeyi kabul ettiğimizi ve yine de doğasına neden olan Tanrı'nın, bizzat kendisine bağlı olmadığına ısrar ettiğimizi varsayalım. Çünkü Morris'in düşüncesine göre Tanrı, gerçekte var olan her şeyin taslağını yaratırsa da onun gerçekleştirmiş olduğu taslağı yaratıp yaratmaması veya onun yerine başka bir taslak yaratması ya da yarattığı taslağın herhangi bir parçasını yaratmaması bile Tanrı'ya bağlı bir şey değildir. Morris'in sözleriyle 'Tanrı'nın gerçekte var olan şeylerin taslağını yaratması hem ebedi hem zorunlu olduğundan bu taslağı veya onun herhangi bir parçasını yaratma konusunda o, asla bir seçeneğe sahip değildir. -hiç olmadı, asla olamayacak ve olandan başkası olamazdı.¹¹ Açık bir biçimde şayet Tanrı'nın gerçekte olan şeyleri yaratması asla olandan farklı

⁹ Burada taşın, neden her zaman sadece kumdaki o noktada bulunduğunu açıklamak istiyorsak muhtemelen taştan başka bir şeye başvurmak zorundayız.

¹⁰ Burada yalnızca Tanrı'ya has nitelikleri dikkate alıyorum. Şayet Tanrı varsa elbette varlıkların kendisine sahip olmasını sağlayacak niteliklere sahiptir- örneğin din felsefesi derslerinde tartışılan, teologlarca düşünülen varlık vb.

¹¹ Aynı yer, 170.

olamayacaksa, o zaman, Tanrı gerçekte olan şeyleri yaratma konusunda asla herhangi bir alternatifte sahip değildir. O, zorunluluk gereği yarattı, özgür bir şekilde değil.

Morris az önce belirtilen zorluğun farkındadır. Onun vermiş olduğu yanıt doğrudan ve konuya yöneliktir. Tanrı'nın gerçekte olan şeylerin taslağını yaratmasına atıfta bulunarak şunları yazmaktadır:

Fakat bir anlam, özgür olabileceği düşünülebilen farklı bir mana vardır. O bilinçli, kasıtlı bir eylemdir, Tanrı'dan ve nedensel olarak etkili gücünden bağımsız olarak var olan herhangi bir şey tarafından ne zorlanmış ne de sınırlandırılmıştır. Onun taslağı yaratma zorunluluğu kendisine dayatmaksızın onun bir fonksiyonu olan doğasının etkinliğinin bir sonucu ve özelliğidir.¹²

İnanıyorum ki Morris, failin bir eylemi gerçekleştirirken en başta; ya (a) eylemi yapmaktan kaçınabilmesini ya da en azından (b) eylemini gerçekleştirme kararının nedeninden kaçınabilmesinin zorunlu olduğunu kabul eder. Bir failin gerçekleştirmiş olduğu eylemden ahlaki olarak sorumlu olması için zorunlu koşulu oluşturan bu eylemi gerçekleştirmedeki özgür olma hissidir. (Bana göre Morris, ahlaki sorumluluk için burada ifade ettiğim libertarian özgürlük anlayışındaki temel düşünceyi paylaşmaktadır). (a)'ya ilaveten koşul (b)'nin eklenmesinin önemi, failin eylemi gerçekleştirdiği ancak gerçekleştirmekten kaçınmadığı özel durumlarda failin ahlaki olarak sorumlu olduğu bir eyleme izin vermektir.¹³ Çünkü bir failin bir eylemi gerçekleştirdiği anda yalnızca fail tarafından bilinmeyen nedenlerle eylemi gerçekleştirmekten kaçınmadığı durumlar olabilir. Örneğin, çılgın bir bilim adamının beyninize eriştiğini, bilmediğiniz bir hal ve beyninizde A eylemini gerçekleştirmek istemediğiniz bir durumda, A eylemini gerçekleştirmeniz noktasında size doğrudan etki eden belirli nedenler hazırladığını varsayalım. Fakat çılgın bilim adamının gördüğü şeyin sizin A eyleminizi yapmanıza neden olacağını düşünelim. Burada çılgın bilim adamı müdahaleye hazır ve A'yı yapmaktan kaçınmak üzereyken sizin A'yı yapmanıza neden olmaktadır. Ancak anlaşıldığı gibi çılgın bilim adamı müdahale etmek zorunda değildir, çünkü yapacağınız A eylemine kendinizin neden olacağınızı görüyor. Sezgilerimiz bize bu şartlar altında A'yı yapmaktan ahlaki olarak sorumlu olduğumuzu söyler. Gerçek şu ki çılgın bilim adamı tarafından yapılan hiçbir eylem zorunlu değildir. Şayet o, orada olmamış olsaydı siz kendi nedenlerinizden hareketle karar vermiş ve davranmış olurdunuz. Bununla birlikte yine de çılgın bilim adamı ve beyninizdeki olayları kontrolü göz önüne alındığında A'yı yapmaktan kaçınamazdınız. Ancak bu durum (b) koşuluyla ilgilidir. Çünkü söz konusu olan durumda Jones'u öldürme kararınızdan ve kararınıza neden olan şeyden kaçınamazdınız. Elbette ki bu karara ve eyleme neden olmadıysanız çılgın bilim adamının makinası müdahale eder ve Jones'i öldürme kararınıza neden olur, eyleminiz Jones'u öldürme ile sonuçlanırdı. Fakat bu durumda, Jones'u öldürme kararınızdan ve Jones'u öldürmekten sorumlu olan siz değil çılgın bilim adamıdır. Bu durumda Jones'u öldürmekten kaçınamazdınız lakin Jones'u öldürme kararınızın ve bu kararın ardından eylemin nedeninden kaçınabilirsiniz.

İlk anlamda 'bir eylemi gerçekleştirmede özgür olmak için (ahlaki olarak sorumlu olmak için gerekli kanı) eyleme yönelik kararı vermeye yol açan kudretin olmaması zorunludur. Böyle bir kudret olmadan failin bir eylemi gerçekleştirmesi konusunda hiçbir kontrolü yoktur. Gerçekte var olan şeylerin taslağını yaratmasıyla ilgili olarak böyle bir kudret olmadan bana göre sonsuz taslağı yarattığı için Tanrı'ya şükretmenin veya onu övmenin hiçbir anlamı da yoktur. Yalnızca bazı özel anlamda gerçekte olan şeylerin taslağının yaratılması için Tanrı'yı 'ahlaki olarak sorumlu' görebiliriz. Bu, Morris'in Tanrı ile gerçekte olan şeylerin taslağını oluşturan zorunlu doğrular arasında çizdiği önemli ayrımı inkâr etmek için değildir. Tanrı Clarke'nin örneği gibi (sonsuz kadar acı çekmeyen

¹² Aynı yer, 170-1

¹³ Bkz. Harry Frankfurt'un klasik makalesi 'Alternate Possibilities and Moral Responsibility', *Journal of Philosophy*, 16 (1969), 828-39.

masum varlıklar olmak, sonsuza kadar acı çeken masum varlıklar olmaktan zorunlu olarak daha iyidir) zorunlu bir doğrunun olmadığı şekilde nedensel olarak etkindir. Fakat Morris'in konu hakkında söylediğine göre Tanrı sonsuza değin acı çekmeyen masum varlıkların sonsuza değin acı çeken masum varlıklardan zorunlu bir şekilde daha iyi olduğunu düşünmekten başka alternatifine sahip değildir. Tanrı'nın bu düşüncenin doğruluğunu kabul etmekten başka alternatifi de yoktur. Tanrı'nın bu yaptıklarından hiç biri -onun düşüncesine sahip olma, doğruluğunu kabul etme- rüzgâr yaprağa çarptığında yaprağın hareket edip etmemesinin ona bağlı olmasına kıyasla daha fazla Tanrı'ya bağlı değildir. Ne yaprağın ne de Tanrı'nın bu konuda herhangi bir alternatifi vardır.

Gördüğümüz gibi Morris, Tanrı'nın kendi tabiatının nedeni olabileceğine inanmaktadır. Bunun anlamı Tanrı'nın hem sıfatlarının (âlim-i mutlak, kadir-i mutlak ve mutlak iyilik sahibi olma) hem de bu sıfatlara sahip olmanın nedeni olduğudur. Nitekim Morris gerçekte var olan şeylerin taslağını oluşturan bütün unsurların nedeninin Tanrı olduğunu kabul eder. Diğer taraftan sanırım o, Tanrı'nın gerçekte olan şeylerin taslağının nedeni olması veya tanrısal niteliklere sebep ve onlara sahip olması üzerinde kontrolü olmadığını iyice farkındadır. Asıl anlamında bir failin bir şeyi özgür bir şekilde yaptığını söylediğimizde bu, eylemi yaptığı zamanda failin yaptığından kaçınabilmesini veya bu şeyi yapmaya karar vermesine sebep olan şeyden kaçınabilmesini gerektirir. Birçok filozof bir failin ahlaki olarak eylem ve kararlarından sorumlu olmasını bu kontrol edebilme anlamında düşünür.¹⁴ Tanrı mutlak mükemmelliği gereği eylemde bulunduğu için özgür olmaması nedeniyle (ahlaki sorumluluk için gerekli olan anlamda) bu eylemleri gerçekleştirdiğinden dolayı ona şükretme ve övgünün hiçbir önemi yoktur. Bununla birlikte Morris'in belirttiği gibi Tanrı'nın hem gerçekte var olan şeylerin taslağını yaratmada hem de mutlak kudret, bilgi ve iyilik sahibi olmasında başka bir alternatifine sahip olmadığı, bu taslak ve nitelikleri ona dayatan başka bir şeyden kaynaklanmadığı doğrudur. Bu, Tanrı'yı rüzgâr estiğinde hareket etme konusunda başka alternatifi olmayan yapraktan ayırdığını gösteriyor. Yaprığın hareket etme zorunluluğu başka bir şey (rüzgâr) tarafından gerekli kılınmıştır. Morris'in düşüncesinde Tanrı'nın mutlak mükemmel doğası gereği en iyiyi yapması zorunluluğu, Tanrı'nın içinde bulunan ve kendisinin neden olduğu ancak neden olmada hiçbir alternatifine sahip olmadığı bir şeydir. Bu nedenle başka bir şey tarafından (rüzgâr) hareketine neden olunan yaprağın aksine Tanrı'nın, mutlak mükemmel doğası gereği en iyiden başkasını yapamadığı için iyi olanı zorunlu bir şekilde yaptığını söyleyebiliriz. Tanrı, sonsuz mükemmel doğasına neden olmasına rağmen sonsuza kadar mükemmel olmasına neden olma konusunda tercih hakkına sahip değildir. Şimdi kendimize şu soruyu soralım: Tanrı bilinçli olarak daha iyi olanı gerçekleştirme konusunda rüzgâr estiğinde hareket eden yapraktan daha fazla alternatifine sahip mi? Korkarım ki cevap 'hayır' olmalıdır. Çünkü her biri zorunlu olarak üzerinde herhangi bir kontrolün bulunmadığı etkenlerin sonucu olan şeyi yapar. Böyle olması durumunda Tanrı, rüzgâr estiğinde hareket eden yaprağımızdan daha iyi olan şeyi yapmayı tercih ettiği için ahlaki olarak artık sorumlu değildir.

Bu kitabın genel konusuna mukabil -*mümkün en büyük varlığın ancak daha iyi yaratılabilir bir dünya yoksa bir dünya yaratabileceği*- şu ana kadar bir kısım eleştirileri değerlendirdik ve umduğum kadarıyla makul yanıtlar verdik. Ancak gördüğümüz gibi bu temel konunun doğru olup olmadığı meselesi, mümkün olan en iyi yaratılabilir bir dünyanın olup olmadığına veya herhangi bir yaratılabilir dünya için daha iyi yaratılabilir bir dünya olup olmadığına bağlı olarak iki kısma ayrılabilir. Eğer en iyi yaratılabilir bir dünyanın olduğunu varsayarsak, mümkün olan en iyi varlık en iyi dünyayı yaratmayı tercih ettiğinde neden daha aşağı seviyede bir dünya yaratmayı seçeceğine dair herhangi iyi bir neden bulmak zordur. Ümit verir görünen tek argüman Adams'ın Tanrı'nın lütfunu tezahür ettirmek için daha büyük bir fırsat sağlayan, daha aşağı seviyede olan bir dünyaya dayanan argümanıdır. Bununla birlikte gördüğümüz gibi Adams'ın argümanı, en iyi ihtimalle, en iyi olan

¹⁴ Burada bir failin özgürce ve bilerek X'i yapma iradesini ve X'i yapma isteğinden kaçınamayacağı bir haldeki 'ikincil sorumluluk' durumunu görmezden geliyorum. Böyle durumlarda failin, şu anda yapması gerekenlerden ikincil anlamda sorumlu olduğu söylenebilir, çünkü failin kendisi kendisini, özgür bir şekilde eyleminin zorunlu olacağını bildiği koşullara sokmuştur.

dünyadan başka bir dünya yaratmasının Tanrı'nın ahlâken yanlış bir şey yapmış olmasını gerektirmeyeceğini gösterir. Ancak bu, Tanrı'nın mükemmel iyiliğinin onun yaratabileceği en iyi dünyayı yaratmasını zorunlu kılmadığını göstermekle aynı şey değildir. Bir varlık, başkasından, o varlığın gerçekleştirmede başarısız olduğu bir yükümlülüğü yerine getirmesi açısından daha iyi olmasa da ahlâken daha iyi olabilir. O, diğer varlığın yapabileceği ama yapmadığı fazladan bir eylemi gerçekleştirmekten ötürü ahlaki açıdan daha iyi olabilir. Bu nedenle diğerinden daha iyi bir dünya yaratan varlık daha düşük seviyede bir dünya yaratan, bunu yapmış olması nedeniyle yanlış bir şey yapmış olmayan varlıktan ahlaki olarak daha iyi olabilir.

Tartışmamızla ilgili olarak en iyi dünya olmadığı meselesine döndüğümüzde konumuza yönelik olumlu bir cevap vermek oldukça zordur. Çünkü yaratıcının bir dünya yaratmak için yaratmış olduğu dünyanın yerine daha aşağı seviyede olan başka bir dünya tercih etmesi gerektiği açıktır. Elinden gelenin en iyisini yapma beklentisi suni bir beklentidir. Herhangi yaratılabilir bir dünya için daha iyi yaratılabilir bir dünya olduğunu varsayarsak Tanrı'nın dünyanın bir yaratıcısı olarak var olamayacağını ele aldım. Çünkü her durumda onun yarattığı dünya yaratabileceğinden daha az iyi olacaktır. Tanrı'nın bilinçli bir şekilde yapabileceğinden daha az iyi olanı tercih etmesi açıkça imkânsızdır. En iyi dünya olmadığı senaryosunda Tanrı'nın açmazına yönelik verilen bu cevap tartışmaya açık görülebilir. Batı'nın büyük dinlerine mensup büyük teolog ve filozofların birçoğu için Tanrı zorunlu bir varlıktır, var olmaması imkânsızdır. Tanrı'nın varlığının mutlak zorunlu olduğunu kabul edenler açısından yaratabileceği en iyi dünya yoksa Tanrı'nın var olmadığını ileri sürme, sorun açısından açıkçası mümkün bir çözüm değildir. Çünkü Tanrı'nın varlığı mutlak zorunlu ise Tanrı'nın varoluşunun gerçekleşmesini engelleyecek herhangi bir olası durum olamaz. Kısacası Tanrı'nın varlığının zorunlu olduğunu kabul edenlerin en iyi dünya olmadığı senaryosunda gündeme getirdiğimiz itirazları bir kenara itmesi, Tanrı'nın yapabileceğinden daha az iyi olanı yapamayacağını kabul etmekten daha olasıdır. Dolayısıyla bir çıkmaza girmiş görünüyoruz: Ben, Tanrı'nın var olması ve daha iyi bir dünya yaratması durumunda daha aşağı seviyede bir dünya yaratmasının olanaksız olduğunu savunuyorum; karşı taraf en iyi dünyanın olmadığı senaryosunda Tanrı'nın herhangi birini yaratabileceği sınırsız sayıda daha iyi dünyalar olmasına rağmen biraz iyi dünya yaratması noktasında özgür olabileceğini savunuyor. Burada meseleleri sezgisel bir çelişki ile bırakmalı mı? Ya da tartışmanın her iki tarafı için de kabul edilebilecek bir çözüm var mıdır? Thomas Morris tarafından önerilen teze dayanan böyle bir çözüm ileri süreceğim.

Bütün olası dünyaları kendi iyilik veya kötülük dereceleri açısından düşündüğümüzde olası dünyalar arasında iyi, kötü ve nötr- ne iyi ne de kötü olan- dünyaların olduğuna karar verebiliriz. Kötü dünyaların olmadığını düşünmek için bazen göz önüne alınan gerekçe, kusur veya kötülüğün, iyiliğin yokluğundan başka bir şey olmadığıdır. Ancak mutsuz bir kişi sadece mutluluk halinde olmayan bir kişi değildir. Çünkü bir kimse ne mutlu ne de mutsuz olabilir. Çok iyi ve çok kötü gibi. İyi ve kötü; sıcak ve soğuk, mutluluk ve mutsuzluk gibi karşıttır. Uzayda dönen bazı taşlardan daha fazla hiçbir şeyden oluşmayan bir dünya aslında iyi niteliklerin örneklerini içermesi anlamında kesinlikle iyi bir dünya değildir: mutluluk, sevgi, güzellik, adalet vb. Fakat taş aslında dünyada kötü niteliklerin örneklerini içermektedir: mutsuzluk, nefret, iğrençlik, haksızlık vb. Öyleyse bazı olası dünyaların bu dünyaların içerebileceği kötü durumlardan daha çok iyi durumlar içermesi anlamında iyi dünyalar olmasına rağmen diğer dünyaların içerebileceği iyi durumlardan daha çok kötü durumlar içermesi anlamında kötü dünyalar olduğu açıkça görülmektedir. Yine de başka diğer dünyalar aslen iyi veya kötü koşulları içermemek veya iyi ve kötü koşullar arasında bir denge kurmak suretiyle nötr olabilirler. Tanrı'nın bir dünya yarattığını düşündüğümüzde bununla kastettiğimiz şey Tanrı'nın dünyayı oluşturan olgusal durumları gerçekleştirdiğidir. Tanrı mutlak iyi ve her şeyi bilen olduğundan kötü dünyalardan hiçbirini yaratmayacağını (gerçekleştirmeyeceğini) varsayıyoruz. Dahası teistik bir bakış açısıyla bu dünyalardan birinin gerçekleşmesinin tek yolu Tanrı'nın onu yaratması, onu gerçekleştirmesi, doğrudan veya dolaylı olarak onun olgusal durumlarını

oluşturmasıdır.¹⁵ Belki de sadece mümkün görünmenin aksine dünyaların gerçekten mümkün olduğunun belirlenmesinde Tanrı'nın oynayabileceği role ilişkin Morris'in tezinin önemini kavramak için anlamamız gereken tek şey budur.

Mümkün dünyaların iyi, kötü ve ne iyi ne kötü dünyaları içereceğini düşünmemizin sebebi, böyle dünyaların bizim tarafımızdan içsel olarak tutarlı, sırf diğerleriyle uyuşan olgusal durumları içeren olarak tasarlanmasıdır. Fakat Morris'in düşüncesinde bir dünyanın gerçekten mümkün olduğunu belirlemek için sadece düşünülebilirlik yeterli değildir. Onun söylediği şey şudur:

...birçok imkânsızlık bir noktaya kadar tutarlı bir şekilde açıklanabilir ve bu anlamda makuldür. Dolayısıyla teizmle hiçbir ilgisi olmayan nedenlerle düşünülebilirlik ve gerçek olasılık arasında dikkatli bir ayırım yapmalıyız. Genel mantıksal anlamda bir şey gerçekten mümkündür ve örneğin matematiğin ilkelerini de içeren gerçekte var olan şeylerin tüm zorunlu özellikleriyle uyumlu olması durumunda tam manasıyla makul olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekte var olan şeylerin bu zorunlu özellikleri arasında Anselm düşüncesindeki mümkün olanın en önemli sınırlaması olan Tanrı'nın doğası da yer alacaktır.¹⁶

Morris'in burada bize söylediği şey şudur: Tanrı'nın (doğası gereği her bakımdan mutlak mükemmel olan bir varlık) zorunlu bir şekilde var olduğuna inanan bir kimse ayrıca onun düzenledikleri içerisinde mümkün gibi görünen bir dünyaya inanıyorsa -yani yarattıkları arasında bütünüyle nefretin hüküm sürdüğü W9 dünyamız- onun yarattığı bir dünya bu varlığın mutlak mükemmelliği ile uyuşmaz. Bu noktada değerlendirdiğimiz şey, her türlü "olası dünya"- tamamında kötü olan bütün dünyalar- bize gerçekten mümkün görünse de teistik çerçevede gerçekten mümkün değildir. Çünkü onların Tanrı tarafından yaratılması Tanrı'nın zorunlu bir şekilde mutlak mükemmel bir varlık olmasıyla tutarsızdır.

Morris 'olasılıkları sınırlayıcı' böyle bir Tanrı'ya dikkat çekerek bu Tanrı görüşünün esasını iyi yakalar.

Şayet varlığı zorunlu ve zorunlu bir şekilde her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve iyi olan bir varlık varsa, o zaman, gerçek olasılıkları gösteren başka birçok olgusal durum vardır ve mantık ve olasılıkları gösteren anlam bilimin tüm teistik olmayan testleri en güçlü anlamda kesinlikle imkânsızdır. Özellikle bir çeşit değersiz veya kötülük içeren dünyalar metafizik olarak gerçek imkân alanından tanrısal bir biçimde engellenen Tanrı'nın doğası tarafından ortadan kaldırılmıştır.¹⁷

Tekrar olası dünyaların iyi, nötr ve kötü dünyaları içerdiğine dair önceki tartışmamıza dönelim. Her iyi dünya için daha iyi olası bir dünyanın var olduğu gibi aynı şekilde her kötü dünya için de kötülüğün derecesinin daha büyük olduğu dünyanın var olduğunu düşünebiliriz. Morris bu tür dünyaların düşünülebilir olduğunu kabul edecektir. Ancak o, Tanrı'nın olasılıkların sınırlayıcısı ve kötü olan dünyayı yaratmasının imkânsız olduğunu düşündüğünden bir teist için en azından tasavvur ettiğimiz kötü dünyalar gerçek olarak mümkün değildir. Böyle dünyaların gerçek bir şekilde mümkün olmasının tek yolu Tanrı'nın onları yaratması için onun mümkün olmasıdır. Fakat Tanrı'nın mükemmel doğası onun böyle dünyalar yaratmasını engeller. Dolayısıyla her şey düşünüldüğünde, bu tür dünyalar gerçekten mümkün değildir.

Morris'in akla yatkın bir şekilde beni etkileyen noktası buradadır. Eğer p, zorunlu olarak doğruysa ve q, p ile uyuşmuyorsa q'yu gerçek bir olasılık örneği olarak ele alsak bile q aslında hiçbir

¹⁵ Bazı insanların diğerlerine özgür bir şekilde yardım ettiği durumlarda Tanrı bunu bir kişiyi ve diğerlerine yardım etmesine neden olacak koşulları yaratarak direkt bir şekilde meydana getirmez. Ancak o kişinin, o durumda özgürce ne yapacağını önceden bilerek Tanrı, dolaylı olarak kişinin o duruma neden olacak koşullarını meydana getirebilir.

¹⁶ Morris, *Anselmian Explorations*, 47.

¹⁷ Aynı yer, 48.

şekilde mümkün değildir. Yani zorunlu olarak var olan zorunlu mutlak mükemmel bir varlık varsa, o zaman, gerçekleşmek için aslında mümkün olmayan kötü bir dünya tasarlamamıza rağmen o, mutlak mükemmel varlık tarafından gerçekleştirilmelidir. Örneğin tüm hisli varlıkların neredeyse tamamının öğlesine acı dolu bir yaşam sürdüklerini düşündüğümüzde onların hiç var olmamaları daha iyi olabilirdi. Böyle bir dünya kötü bir dünyadır. Bu dünya anlaşıldığı kadarıyla olası bir dünya mıdır? Şüphesiz öyle görünüyor. Ancak mümkün bir dünyanın mutlak mükemmel bir varlık tarafından yaratıldığı ve böyle bir varlığın mutlaka var olması halinde bu dünya, aslında mümkün bir dünya değildir, sadece mümkün görünmektedir. Şüphesiz senin bana yaptığını ben de sana yapmaz mıyım? Şüphesiz mümkün görünen bu kötü dünya gerçekten de olası bir dünya ise gerçek herhangi bir dünyanın zorunlu yaratıcısı olan mutlak mükemmel bir varlığın var olması açıkça imkânsızdır. O halde biz, kötü bir dünya gerçekten mümkündür ya da zorunlu olarak her şeye gücü yeten, her şeyi bilen ve mutlak iyi olan zorunlu bir varlığın var olduğu düşüncelerinden hangisinin doğru olduğunu kabul edeceğiz? Sonraki 'olasılıkların bir sınırlayıcısı' olduğu gibi ilki, bir 'zorunluluk sınırlayıcısı'dır. Nasıl ki zorunlu olan şey belirli 'olasılıkları' engeller, mümkün olan şey de belirli 'zorunlulukları' engellemektedir. Teist, zorunlu bir varlık olarak Tanrı'yla başlar ve kötü bir dünyanın olası bile olmadığı sonucuna varır. Teist olmayan, kötü bir dünyanın var olma ihtimaliyle başlar ve zorunlu olarak var olan, özünde mutlak mükemmel bir varlığın olmadığı sonucuna varır.

Morris'in olasılıkların sınırlayıcısı olarak Tanrı hakkındaki düşüncelerini kabul ettiğimizi varsayalım. Yani kadir-i mutlak, âlim-i mutlak ve mutlak mükemmel zorunlu olan bir varlık varsa aksini yapabilmenin kesinlikle imkânsız olduğu durum konusunda onunla aynı düşüncede olduğumuzu varsayalım. Eğer öyleyse böyle bir varlığın olduğunu bildiğimizde genel olarak kötü olan hiçbir olası dünyanın olmadığını kabul etmeliyiz. Çünkü böyle bir dünya yalnız ve yalnız Tanrı'nın onu gerçekleştirmesi mümkünse olasıdır. Ancak Tanrı'nın zorunlu mükemmellikleri onun kötü bir dünyayı gerçekleştirmesini engellemektedir. Bu nedenle böyle bir dünya gerçekten de olası bir dünya değildir.

Şimdi Morris'in Tanrı'nın olasılıkların sınırlayıcı olduğuna dair görüşünü benimseyerek, ileri sürdüğüm düşünce arasındaki çıkmaza geri döndüğünüzü varsayalım:

Tanrı'nın var olması ve daha iyi bir dünya yaratabilirken daha düşük seviyede bir dünya yaratması imkânsızdır;

ve karşı tarafın ileri sürdüğü düşünce:

Tanrı onun yerine yaratabileceği sınırsız sayıda herhangi bir daha iyi dünya olmasına rağmen iyi bir dünya yaratmakta özgürdür.

Tanrı'nın mutlak mükemmelliği göz önüne alındığında karşı taraf Tanrı'nın en iyi dünyadan daha az iyi bir dünya yaratamadığı konusunda benimle aynı düşüncededir. Kısacası, her şey göz önünde bulundurulduğunda en iyi bir dünya olursa, Tanrı'nın mutlaka en iyi dünyayı yaratacağı konusunda hem Leibniz hem de Clarke ile hemfikiriz. (Elbette mümkün olan en iyi dünyayı yaratmada Tanrı'nın özgür olabileceğini kesin ve net olarak açıklama sorunu devam edecektir.) Ancak en iyi bir dünya olmadığı senaryosu düşüncesine geldiğimizde böyle bir görüşle bizim düşüncelerimiz ciddi bir şekilde uyuşmamaktadır. Fakat belki Morris bize sorunu çözmenin bir yolunu göstermiştir. Tanrı olasılıkların sınırlayıcısıdır. Bu nedenle eğer Tanrı varsa, o zaman giderek azalan mümkün iyi dünyalar serisi bir sınıra sahiptir, - en az iyi olan bir dünya- bu nedenle giderek artan bir şekilde mümkün iyi dünyalar serisi bir sınıra sahiptir. - mümkün en iyi dünya- Mutlak iyi olan bir yaratıcı muhtemelen iyi dünyadan daha az iyi olan bir dünya yaratamazdı. Dolayısıyla olasılıkların sınırlayıcısı olarak bu varlığı göz önüne aldığımızda iyi olmayan olası dünyalar yoktur.

Dahası, zorunlu bir şekilde mutlak mükemmel olan bir varlık muhtemelen yaratabileceği diğer dünyalardan daha az iyi olan bir dünyayı yaratamaz. Dolayısıyla bu varlığın bir dünya yaratması ve

olasılıkların sınırlayıcısı olması nedeniyle yarattığı dünya, daha iyi yaratılabilir bir dünyanın olduğu bir dünya olamaz. Böylece Morris'in belirttiği yolu takip ederek Tanrı'nın zorunlu varlık ve mükemmelliği gereği görünüşteki iki olasılığı ortadan kaldıracağı sonucunu çıkarabiliriz: (1) kötü olan mümkün dünyalar var; (2) gittikçe daha iyi olan sonsuz dünyalar dizisi var¹⁸. Aslında eğer Tanrı varsa onun zorunlu varlığı ve mükemmelliği ya mümkün olan bir dünyayı ya da aynı derecede iyi ve birbirinden daha iyi olmayan birçok dünyayı gerektirir. Birinci durumda, Tanrı'nın mümkün olan en iyi dünyayı yaratması zorunlu olur. İkinci durumda yaratmak için tercih, eşit derecedeki en iyi dünyalar konusunda özgürlüğün bir derecesine sahiptir. Fakat önceki bölümde belirttiğimiz gibi Wierenga'nın da işaret ettiği şekliyle bu derece de özgürlük dahi 'Tanrı'nın yalnızca yaptığı şeyi önemsemediğinde özgür olduğunu söylemekle aynı şeydir'.

---

¹⁸ Keith Yandell Tanrı'nın zorunlu varoluşu ve zorunlu mükemmelliğinin Tanrı'nın İsa Mesih'te somutlaştığı Hristiyan doktriniyle ilgili sorunlar ortaya çıkardığını ileri sürdü. Çünkü Hristiyanlık İsa'nın baştan çıkarıldığını kabul eder ki bu da onun günah işlemiş olabileceğini ima eder. Bu nedenle Yandell, İsa'nın günah işlemediğinin mantıksal olarak şarta bağlı bir doğru olarak görüldüğü sonucuna vardı. Ancak İsa Tanrı olduğundan bu, onun zorunlu varlık ve zorunlu mükemmel Tanrı gibi bir varlık olması anlamına gelmez. Bkz. Yandell's 'Divine Necessity and Divine Goodness' in Thomas V. Morris (ed.), *Divine and Human Action* (Ithaca, NY and London: Cornell University Press, 1988), 313–44.